

Da krigen kom til Eidsberg

Skrevet av Johan Volden, mangeårig ordfører i Eidsberg

Fra heftet «Indre Østfold i krig» av Dag B. Haugen, 1990

Høsten 1939 var enestående varm og pen. Sommeren hadde vekslet med sol og regn. Jorden bar rik grøde. Det var dårlig korn tørk i innhøstingsperioden, været var disig og stille. Kornhesjene stod lenge ute.

Var værgudene velvillige og himmelen for det meste skyfri, var den politiske situasjon i Europa det stikk motsatte. Hitler hadde glemt München-avtalen året før. Den skulle danne grunnlaget for en varig fred. Han ble stadig mer høyrøstet og truende. Tyskland hadde for lite «livsrom» og måtte få tilbake de tidligere kolonier. Alle «folketyiskere» måtte tilbake til Det Tyske Riket. Vi fulgte godt med i nyhetene og regnet med at det glir over igjen, men der tok vi alvorlig feil.

Den første september rykket tyske tropper inn i Polen. Tredje september erklærte England og Frankrike, Tyskland krig. Den annen verdenskrig var et faktum. Tredje september var en

søndag. Været var helt sommerlig. Vi satt i haven, drakk kaffe og hørte på nyhetene. Krigsutbruddet var den dramatiske bakgrunn til livet for eidsbergingene som for andre nordmenn. Hvorledes reagerte vi? Rolig som ellers, ingen store endringer i den daglige dont. Eldre folk snakket om den første verdenskrigs varemangel og rasjonering. Få tok dette helt alvorlig. Norge var jo nøytralt. Krigen var så langt borte. Den angikk oss i grunnen ikke, trodde vi, i vår troskyldighet. Den samme innstilling hadde tydeligvis også våre statsmyndigheter. Svært lite ble gjort for å besikke vårt hus for det som skulle komme.

En begivenhet senhøstes skaket oss kraftig opp. Den 30. november angrep Sovjet-Russland Finland. Var Norge i faresonen allikevel? Hvem blir den neste? Denne krigen angikk oss på en helt annen måte. Det offisielle Norge var også nå nøytralt, men ikke folk

flest. De tok sterkt parti for Finland. Mange praktiske tiltak ble satt i gang for å hjelpe finnene. Basarer og innsamlinger av bl.a. ryggsekker. Disse tiltak var meget populære, men monnet vel lite. Etter hvert meldte mange nordmenn seg som frivillige til den finske hær, flere eidsberginger var også med.

En del tiltak for å styrke vår forsvarsevne ble satt i gang, bl.a. skytetrening «Ta ordentlig knestående, gutt, du er ikke i Betel nå», sa Kaare Krosby. Eleven sto på begge knærne under knestående.

Vår matberedskap var relativt god. De fleste gårdsbruk her i bygda, store og små, hadde et allsidig husdyrhold. Hesten var hovedsakelig trekkraften. Gården var selvforsynt på en helt annen måte enn i dag. Mange folk var det også som regel på hver gård. Landbruket i 1939 sto helt på høyde når det gjaldt mengde og allsidighet i matproduksjonen. I denne situasjon var det en stor ressurs for landet. Det var den beste beredskapen vi den gang hadde. Hva maten betydde, lærte vi under krigen. Den erfaringen synes å være helt glemt i vår overflod.

Allerede de første dagene i september ble det satt i gang rasjoneringstiltak av de viktigste varene. «Forsyningnemnda» ble etter hvert den viktigste offentlige institusjon i bygda.

Nyttårskvelden 1939 var vakker, men kald, tyve kuldegrader og en meter snø. Det var stemningsfull gudstjeneste i Eidsberg kirke på årets siste kveld. I den første timen av det nye år 1940, dro vi hjemover i skarpt trav. Hestene lengtet hjem til den varme stallen. Ingen ante vel da at vi ikke bare hadde tatt farvel med det gamle året, men med en helt tidsepoke, mellomkrigstiden.

Den vendte aldri tilbake. Det var flere episoder som stilte landets nøytralitet i fare, men det gled over. I de siste dagene i mars, måtte finnene gi seg, etter heltmodig kamp mot overmakten. Oberstløytnant Rørholts orientering i radioen om krigen, var populær. Det gav oss mye å tenke på

I første av april var det nesten full vinter, våren lot vente på seg. Den 8. april om kvelden, stusset vi over en beskjed i radio, alle fyr fra svenskegrensen til Finnmark skulle slukkes. Hva kunne det bety? Det måtte være noe ekstra alvorlig. Var det krigen som kom? Det var det. Den niende om morgenen hørte vi noen korte meldinger i radioen, så gikk strømmen. Den skulle være avstengt fra Vamma. Til dags dato har jeg ikke fått noen forklaring på fenomenet. Var det noen gang bruk for strøm, måtte det være nettopp nå. Ved 8–9-tiden hørtes sterk flydur, og flere store fly strøk over Mysen og nordover. Høytorp fort åpnet ild med mitraljøse mot flyene, men uten synlig virkning. Ett av flyene skjøt tilbake, uten å anrette noen skade.

Det var krig, ingen tvil om det. Hva ville skje? Hva skulle vi gjøre? Det var få troverdige offentlige informasjoner, bare ryktene flommet. Det fortaltes at et stort tysk krigsskip var senket i Oslo-fjorden, kongen, regjeringen og Stortinget hadde rømt fra Oslo og tatt med seg gullet i Norges Bank. «Penga våre blir ikke noe verdt», husker jeg en bekymret kjøpmann på Mysen sa. Var det gitt ordre om alminnelig mobilisering?

Selv i dag, 50 år etter, er det ikke helt klarlagt hvilken mobiliseringsform det ble bestemt, eller om det ble gitt noen ordre i det hele tatt. Første

Tre tårnkanoner på Høytorp fort, nærmest 7,5 cm, bak de to 12 cm kanonene. Fra heftet Fossustrøketets festning, 2009

mobiliseringsdag skulle være den 11., 3 dager etter invasjonen. Det hørtes urimelig ut. Folk fikk snart det inntrykk at det ikke var orden på noen ting. Uansett rotet, de vernepliktige møtte frivillig frem. Forsvarsviljen var det ikke noe å si på.

Eidsberg lå meget utsatt til med to hovedveier, jernbane og Høytorp fort i bygda. Oppsettingen i Østfold gikk forholdsvis greit, selv under den uklare situasjonen. Artilleriregimentet (AR/1) hadde en bataljon under våpen før 9. april. Infanteriregimentet (IR/1) fikk satt opp flere kompanier. Befalsskolen på Fredriksten ble satt opp som bataljon, en del av mannskapene møtte ved Slitu. Til Høytorp fort strømmet det vernepliktige til, flere enn man kunne bruke.

Eidsberg og Mysen fikk sterk føling med begivenhetene ettersom situasjonen utviklet seg etter overfallet. Tyskerne hadde satt seg fast i Oslo. De angrep Østfold derfra. Glomma med overgangene, spesielt hovedveien, E18 med Fossum bru, var et meget viktig strategisk mål. Det er gammel og klassisk krigsmark i Indre Østfold. Kamper her i 1716 og 1814, men den gang kom fienden fra den «rette» kanten, fra øst. Det hadde gått 136 år siden «Glommalinjen» måtte forsvares.

Vi var nå totalt uforberedt, materielt og psykisk, kanskje mest det siste, på hva krig er.

Ved Fossum fant de første trefningene sted den 12. april. Bl.a. en buss med tyske soldater ble gjennomhullet av norsk ild. Det het etterpå at passasjerene omkom ved gjennomtrekk.

Feltartilleriet deltok også i kampene. Høytorp fort skjøt noen skudd med sine 12 cm tårnkanoner. Forsvarerne holdt stillingen i et par dager. Fienden presset hardt på og forserte snart de norske stillingene. Tyskerne hadde bedre utstyr og disponerte fly som nordmennene ikke hadde noen midler til å forsvare seg mot. De norske avdelinger gikk mer eller mindre i oppløsning og trakk seg etterhvert tilbake østover mot Mysen og Ørje, til slutt gikk de fleste over grensen og inn i Sverige og ble avvæpnet og internert. Krigen i Indre Østfold var slutt.

Det var stor militær aktivitet her i bygda så lenge operasjonene pågikk. General Erichsen, som hadde ansvaret for forsvaret av Østfold, hadde en tid sitt hovedkvarter på Mona hotell. I området ved Eidsberg kirke lå flere avdelinger, bl.a. Kaptein Fritzners bataljon og et feltartilleri-batteri med kaptein Graff som sjef.

På prestegården bodde prost Dehli med familie. Her rykket et kompani inn, sjefsløytnant Due. De militære foreslo at det var best de sivile forlot gården, det kunne bli kamp. «Blir det kamp, må nok jeg bli her. Jeg har sett krigen på nært hold, det har ingen av dere», svarte Anna Dehli. Hun var finsk. Løytnanten underholdt guttene sine med pianomusikk det meste av natten.

På Foss lå kaptein Graff med sitt batteri. Han nektet å dra til Sverige eller overgi seg. Kanonene ble satt i ildstilling mens sjefen forhandlet med tyskerne. Ordre var gitt at det skulle skytes, hvis han ikke var kommet tilbake til et bestemt klokkeslett. Det ble avtale. Batteriet dro tilbake til Fredrikstad, helt intakt.

Retretten av de norske avdelingene var et trist og deprimerende syn. Den 13. april var det trefninger ved Høytorp fort, en nordmann falt. Dagen etter heiste fortet det hvite flagg og fienden besatte Mysen. Stedet var evakuert. Det var bare noen få av innbyggerne tilbake. Okkupanten bestod av en liten tropp. De tok sorenskriverkontorene til et slags hovedkvarter. Folk som var uheldige og oppholdt seg på veiene, ble tatt inn til forhør. En noe ungdommelig arrestant fortalte etterpå at den tyske sjefen hadde lue akkurat maken til Hitler, men han trodde ikke det var Hitler selv allikevel. Soldatene var tydelig nervøse og skjøt på alt som rørte seg. En eldre mann ble drept ved Susebakke. Syd for Mysen, ved Flaten-området, ble en mann skutt gjennom låret, en hest gjennom nakken. Folk på veien ble beskytt og et hus delvis ødelagt av håndgranater.

Situasjonen var kaotisk. Offentlige meldinger var få eller ingen. Ryktene flommet. Det ble fortalt at over 300 nordmenn var falt ved Askim. Hundrevis, for ikke å si tusenvis, med tyskere var druknet i Glomma. Dammen ved kraftstasjonen var åpnet. Sivile ble skutt uten grunn osv. Det å prøve å overleve var det viktigste spørsmål akkurat nå.

Den 18. april kom det henstilling fra de lokale myndigheter i Eidsberg og Mysen til befolkningen, om at den skulle tilbake til sine hjem, og oppta arbeidet der. Det ble etterkommet. Livet begynte så smått å fungere, nesten som før.

Det første synet av våre fiender, var sjokkerende. Litt skamfulle var vi vel også, etter den svake innsatsen vi hadde gjort for å holde dem ute. Dette å være beseiret og okkupert av en fremmed makt, var en ny og vanskelig situasjon. Det virket nedverdiggende. Det lå som en angst eller et trykk over oss alle. General Ruge sa engang etter krigens slutt, at han ikke ønsket at hans land hadde «lus på kroppen». Det var slik det kjentes. De tyske soldater sa de kom som venner. De brukte sommertid, var tidlig oppe og romlet og kjørte, marsjerte og sang i gatene. I butikkene betalte de med «Reichskreditkassenscheine».

Østfoldingene gjorde ikke den helt store bravur denne gangen, ved forsvaret av fedrelandet. Var vi defenister? Nei. Mange uheldige forhold bidro til nederlaget. Jeg hørte en liten gutt som uttrykte det nok mange mente de dagene. Han sa: «Det er ikke så nøye hvorledes det går med krigen, bare han får komme tilbake».